

5 הזירה הצפונית: נדרשת פרואקטיביות להחלשת הציר האיראני-שיעי

אודי דקל, כרמית ולנסי ואורנה מזרחי



REUTERS/Ali Hashisho

המלצות למדיניות



הגדרת "מלחמת הצפון" כאיום הייחוס העיקרי למלחמה, ובמקביל הובלת מאמץ מדיני וביטחוני למניעתה. סגירת פערים בתפיסת הציבור את מאפייני המלחמה ומחיריה. המשך פעילות המב"ם נגד התבססות איראן וחזבאללה בלבנון ופרויקט דיוק הטילים

תמונת מצב



התבססות איראנית בסוריה. לבנון בקריסה בעוד חזבאללה בהתעצמות צבאית, כולל דיוק טילים. מחויבות איראן וחזבאללה לנקום בישראל על פעילויות סיכול עלולה להסלים ל"מלחמת הצפון", למרות רתיעה של כל הצדדים מהסלמה רבתי

התבססותה של "מכונת המלחמה" של הציר האיראני-שיעי בזירה הצפונית היא האיום הקונבנציונלי החמור ביותר על ביטחון ישראל. אמנם איראן נמצאת בתקופת שפל מהחמורות שידע המשטר האיראני וכתוצאה מכך ניכרה האטה בתהליך התעצמותו הצבאית של הציר שבהובלתה, הכוללת את חזבאללה ומשטר אסד, אך בניית התשתית המיועדת לתקיפת ישראל בזירתה הצפונית נמשכת, ובכלל זאת הצטיידות ברקטות, טילים (תוך שיפור הדיוק) וכלי טיס בלתי מאוישים תוקפים; פיתוח יכולות התקפיות והגנתיות בממד הסייבר; הכשרת חוליות טרור לפיגועים ברמת הגולן וכוחות קרקעיים לחדירה לשטח ישראל מלבנון. עם זאת, נוכח שלל האתגרים והאילוצים הניצבים בפני קואליציית הציר, בעת ובתנאים הנוכחיים איראן אינה חפצה במלחמה עם ישראל. ולכן, למרות התחייבותה לנקום על ההתנקשות באבי תכנית הגרעין פרח'זאדה, איראן שוקלת היטב את צעדיה – לפחות כל עוד לא התבהרו השלכותיהם של תום עידן הנשיא טראמפ בארצות הברית וכניסת ג'ו ביידן לבית הלבן.

אשר לסוריה, משטר אסד מתקשה להשיב את שליטתו בכל חלקי סוריה ולהחזירה למצב של מדינה ריבונית ומתפקדת. מפת השליטה בסוריה נותרה "קפואה" כתוצאה מריבוי הגורמים הנוכחים בשטח – טורקיה, כוחות אמריקאיים, אופוזיציה פנימית, כורדים, שבטים ודאע"ש, וכן לאור קשיי משילות וסדקים במחויבותה של הקואליציה הפרו-אסדית – רוסיה ואיראן – להמשיך להילחם עבורו. במקביל מחריף המשטר את התנהלותו הדיקטטורית והאלימה. על כן, האוכלוסייה בסוריה תמשיך לסבול משסעים ויריבויות ומרבית הפליטים לא ישובו לביתם ולמדינתם; המשבר הכלכלי מעמיק – קיים מחסור בלחם, בדלק ובמוצרי יסוד נוספים,

העוני והרעב פשטו בכול, האינפלציה דוהרת, התשתיות הרוסות, ועל כל אלה נוספה מגפת הקורונה. הערכה רוחת היא כי יידרשו שנים רבות וכ־300 מיליארד דולר לשיקומה המלא של המדינה.



מציאות זו מגבירה את המשך התלות של סוריה במשענות חיצוניות, ובעיקר ברוסיה ובאיראן. הנשיא אסד, בתמיכה איראנית, עושה כל שאל ידו כדי לטרפד את תהליך הרפורמות הפוליטיות, מחשש לכרסום בסמכויותיו ואף לכיסאו. רוסיה חותרת להנהיג בסוריה רפורמה פוליטית ובלבד שיישמר המשטר הקיים, כדי לתרגם את הצלחתה הצבאית במלחמת האזרחים להישג מדיני ולהשפעה ממושכת במדינה בפרט ובאזור בכלל. להערכת מוסקבה, אין בנמצא בסוריה דמות חזקה שתוכל להחליף את אסד כנשיא – על אף מגבלותיו ומגרעותיו. עם זאת, ההסכם הצבאי-ביטחוני בין סוריה לאיראן שנחתם ביולי 2020 מעיד כי אסד נמנע מהישענות בלעדית על רוסיה, והוא מעוניין לחזק במקביל את הברית הצבאית עם איראן. האינטרסים המנוגדים של רוסיה ואיראן, שבאים לידי ביטוי בתחרות על השפעה גוברת בסוריה, ובפרט התמרון של אסד בין השניים, מקשים על היכולת לנתב את סוריה למסלול מדיני של רפורמות שלטוניות ובניית המדינה מחדש.

למרות שמוסקבה משתדלת לממש את הבטחתה לארצות הברית ולישראל בדבר הרחקת הנוכחות וההשפעה האיראנית מדרום סוריה לטווח של 80 ק"מ מהגבול עם ישראל, איראן ממשיכה בפועל לבסס את מאחזיה במרחב תוך מאמץ לקבע את נוכחות שלוחיה בסמוך לגבול ברמת הגולן, כדי לבנות חזית עימות נוספת מול ישראל. איראן מתבססת בעיקר על חזבאללה; על יחידות הצבא הסורי הנתונות להשפעתה (ביניהן דיוויזיה 4 בפיקודו של מאהר אל-אסד); על גיוס קבוצות ופרטים סוריים-מקומיים למיליציות הגנה מקומיות שאיראן הקימה, מאמנת ומחמשת; ועל גורמי ביטחון פנים.

התקדמות המאמצים המדיניים למציאת פתרון מדיני למצב בסוריה – תהליכי אסטנה וז'נבה – מוכיחה כי בזירה הסורית העובדות נקבעות תחילה בשטח, וחלוקת ההשפעה בין השחקנים המעורבים היא המניחה את היסודות לסוריה העתידית, ולא תהליכי שלום בינלאומיים. לאסד אין כל רצון לבזר את העוצמה הפוליטית או לקדם רפורמות פוליטיות כפי שדורש תהליך ז'נבה, שכן לתפיסתו גורמי האופוזיציה הסורית הם לא יותר מאשר נציגי קבוצות טרור המופעלים על ידי מדינות המערב, אשר מתנגדות להמשך שלטונו, וחוסר נכונותו להתפשר מולן הועיל עימו עד כה.

לבנון שרויה בעיצומו של משבר משולש: קריסה כלכלית (היפר־אינפלציה; חדלון פירעון; עוני; אבטלה; צמיחה שלילית; הגירה); אובדן משילות (שיתוק המערכת הפוליטית ושחיתות, בצד המשך ההפגנות); ומשבר בריאותי בעקבות הקורונה.

ארצות הברית עדיין משמרת נוכחות צבאית, אם כי מצומצמת, בעיראק ובמזרח סוריה, במטרה למנוע צמיחה מחודשת של דאע"ש וגורמי סלפיה־ג'האדיה. בד בבד היא חותרת לצמצם את ההשפעה האיראנית באזור באמצעות חסימת הרציפות של הגשר היבשתי של הציר האיראני-שיעי מעיראק לסוריה, ומשם ללבנון. במקביל, נוכחות הכוחות האמריקאיים מאפשרת את המשך האוטונומיה הכורדית, ואת תפקודם של הכוחות הדמוקרטים הסוריים (SDF), בדומיננטיות כורדית ושלטתם במשאבי טבע במזרח סוריה.



התבססות "מכונת המלחמה" של הציר האיראני-שיעי בזירת הצפון – האיום הצבאי-קונבנציונאלי החמור ביותר. מצעד צבאי בטהראן

צילום: Reuters/Stringer

טורקיה נערכת לשהייה ממושכת בצפון סוריה. אנקרה מבקשת למנוע רצף טריטוריאלי בשליטת משטר אסד, וכן שליטה עצמאית של הקנטונים הכורדיים שבצפון וצפון-מזרח סוריה. במסגרת זו טורקיה פועלת להפוך את אזורי שליטתה בסוריה לשטחי חסות צבאית, כלכלית (לרבות שימוש במטבע טורקי), חברתית ותרבותית (לימוד השפה הטורקית, למשל). נשיא טורקיה ארדואן עודדו חותר ליצור תשתית ליישוב פליטים סונים ברצועה הכורדית הנשלטת על ידו, בשל הנטל הכבד המוטל על טורקיה עקב שהייה של כ-3.6 מיליון פליטים מסוריה בשטחה. סוריה גם מהווה עבור טורקיה מאתר לגיוס שכרי חרב מקרב המורדים הסורים למעורבותה הצבאית מלוב ועד לקווקז. במהלך סבבי הלחימה במחוז אדליב הומחש ניגוד האינטרסים החריף בין רוסיה לטורקיה בסוריה, ומנגד חוסר העניין ההדדי בהתנגשות ישירה ביניהן.

מגמות שינוי

איראן נתקלת בקשיים לסנכרן בין זירות ההשפעה שלה – עיראק, סוריה ולבנון – במסגרת הציר השיעי, וזאת למרות נחישותה להמשיך בבניית תשתיות צבאיות, פוליטיות, כלכליות וחברתיות, שיבטיחו את השפעתה באזורים אלה לאורך זמן:

- בסוריה, פרויקט ההתבססות האיראני הוא כתוצאה מהריגת מפקד כוח קודס קאסם סולימאני, פעילות המב"ם הישראלית ומדיניות "מקסימום הלחץ" האמריקאית המופעלת עליה, נוסף על האתגרים שעימם מתמודדת איראן בזירה הפנימית. על רקע זה צומצם סדר הכוחות האיראניים בשטח ושיטת הפעולה מתבססת יותר על גורמים מקומיים. במקביל איראן שמה דגש מוגבר על ההתבססות האזרחית (דת, חינוך, שליטה בקרקעות) ומגבירה את ההתמקדות בהפעלת רשתות של הברחות סמים כדי להרחיב השפעה באמצעות מימון, על רקע הקשיים הכלכליים שעימם מתמודדת טהראן.

- איראן הופכת מנכס לנטל בראיית גורמים במשטר אסד ובעיקר מבחינת מוסקבה, שכן היא פוגעת בניסיון לייצב את סוריה, ליישם רפורמות ולפתוח את הדלת לסיוע בינלאומי. התחרות בין איראן לרוסיה על ההשפעה בסוריה מתמקדת לאחרונה בדרום המדינה. כל צד בונה כוחות מקומיים הנאמנים לו, ומתנהל ביניהם מאבק על השליטה במחוזות קוניטרה, דרעא וסוויידא.

- עיראק – עם מינויו במאי 2020 של מצטפא אל-כאזמי לראש הממשלה נוצר פוטנציאל לשינוי ביחסי הכוחות בין הממשלה למיליציות הגיוס העממי, הנתמכות על ידי איראן, בעל השלכות שליליות לאחידות במדינה.

- קריסת לבנון – מצוקות מבית ומחוץ מקשות על חזבאללה, שנאבק לשמר את מעמדו הבכיר; את השפעתו על קבלת ההחלטות במדינה; את כוחו הצבאי; ואת חופש הפעולה שלו. לפיכך יכולתו לפעול בשירות האינטרסים האיראניים עשויה להצטמצם.

- ציר אזורי חדש מתגבש בעקבות תאוצת הנורמליזציה בין ישראל למדינות ערביות פרגמטיות, יחד עם ירדן ומצרים, ומסתמן כעוגן של יציבות וגם חומה מול התפשטות הציר האיראני-שיעי והציר הטורקי-קטרי. למגמת השינוי באווירה האזורית יש לצרף

כל עוד אסד עומד בראש המשטר הסורי, סוריה לא תעלה על מסלול שינוי בכיוון התייצבות כמדינה מתפקדת ושוויונית, שכל העדות והשבטים בה יכולים להתקיים בכפיפה אחת

גם את הסכמת לבנון, לאחר עשור של ניסיונות כושלים, לדון עם ישראל על סימון הגבול הימי ביניהן.

שינוי בגישת ארצות הברית כלפי איראן – תחת ממשל בידן צפויות הקלות בסנקציות ובלחץ המרבי על איראן ואף נכונות לחזור להסכם הגרעין JCPOA. גישה מתונה כלפי איראן תאפשר לה לחזור לפעילות מערערת יציבות באזור, להשקיע בחיזוק הציר השיעי, להעמיק את ההתבססות בסוריה, לגייס ולהפעיל קבוצות לחימה סוריות להגברת החיכוך בגבול רמת הגולן. כך יתקזזו יתרונות הלחץ המרבי בבלימת התבססות הציר.

בלבנון מסתמנות שלוש מגמות: הראשונה – המשך קריסה, אובדן משילות ופשיטת רגל כלכלית, מבלי שנראה פתרון באופק; השנייה – התרחבות הלחץ הבינלאומי על חזבאללה והביקורת הפנימית עליו, המגבירים מבחינת הארגון את המתח בין האינטרס הלבנוני הרחב לבין האינטרסים הפרטיקולריים שלו

ומחויבותו לציר השיעי, וכן את הדילמה מבחינתו בנוגע לעימות פעיל עם ישראל; השלישית – התגייסות המערכת הבינלאומית ובעיקר המערב כדי לסייע ללבנון עדיין מותנית בקידום רפורמות שלטוניות ובמאבק בשחיתות, תוך פגיעה באופן עקיף במעמד חזבאללה. הארגון, על אף מצוקתו, לא יוותר בקלות על מעמדו הדומיננטי במערכת הלבנונית, והוא צפוי לפעול לנטרול רפורמות פוליטיות וכלכליות שיחלישו את מעמדו. כך יקשה חזבאללה על לבנון לגייס סיוע כלכלי בינלאומי, ובנוסף הארגון צפוי לנסות למנוע גיבוש הסכמות במשא ומתן עם ישראל לגבי הגבול הימי, וגם את הרחבת המגעים לדיון בסוגיות נוספות.



תפניות אפשריות ב-2021

התחרות בין מוסקבה לטהראן על ההשפעה בסוריה תעלה על מסלול התנגשות: רוסיה מעוניינת בייצוב סוריה ובהפיכתה לכלי שרת עבורה, בין היתר באמצעות השפעה גוברת על הקמה מחדש של הצבא הסורי ושילוב קבוצות מורדים וכורדים בו. איראן מצידה שואפת לבסס את סוריה כשלוחה שלה, באמצעות חדירה מעמיקה ורב־גונית למערכות הסוריות – ביטחון, כלכלה, חינוך, חברה, תרבות, דת – ובתוך כך השתלטות על תשתיות חיוניות, תמיכה במיליציות פרו־איראניות, מעורבות בבניית הצבא ושינוי אידיאולוגי ודמוגרפי. יעדים איראניים אלה מתפרשים במוסקבה כגורמים מערערי יציבות, ובייחוד כאלה המחלישים את הדומיננטיות הרוסית בסוריה.

הורדת אסד מכס השלטון: כל עוד אסד עומד בראש המשטר הסורי, סוריה לא תעלה על מסלול שינוי בכיוון התייצבות כמדינה מתפקדת ושוויונית, שכל העדות והשבטים בה יכולים להתקיים בכפיפה אחת. כדי לטרוף את הקלפים, לחלץ את סוריה מהציר

השיעי ומלפיתותיה של איראן, וכן לייצבה על מסלול שיקומי, אין מנוס מהצורך למצוא דרך להוריד את אסד מכס הנשיאות. מומלץ לישראל להתנתק מהתפיסה הגורסת כי עדיף השטן המוכר, זה שפתח את דלתו לאיראן וטבח באזרחיו, על פני שטן לא ידוע. במקומה יש לקדם מתווה להדחת אסד, עדיף בתיאום עם רוסיה ובתמיכת ארצות הברית – דבר שיחייב תמורות לרוסיה בדמות הקלות בסנקציות הבינלאומיות – למרות הקושי הנובע מחוסר האמון ביניהן.

בפני חזבאללה ניצבות שתי אפשרויות לחולל תפנית בלבנון: האחת, השתלטות צבאית על המדינה כדי לשמר את מעמדו הבכיר; השנייה, הגברת החיכוך הצבאי עם ישראל בסוריה ו/או בלבנון, וזאת בין היתר כדי להסיט את הקשב מהמצוקות מבית וכדי לשמר את משוואת ההרתעה עם ישראל בלבנון ולהרחיבה לזירה הסורית, בשירות הציר השיעי, על מנת לייצר מולה חזית נוספת. בשלב זה מסתמן כי חזבאללה בחר באופציה שלישית: "סבלנות אסטרטגית" – הימנעות מצעדים נמהרים והתמקדות בהידוק השפעתו על המערכת הלבנונית, תוך שימור כוחו ועצמאותו הצבאית בלבנון ובסוריה. אשר ללבנון גופא, קיימות שתי תפניות אפשריות: האחת חיובית – הצלחת המאמץ מצד מדינות מערביות לקדם תהליך רפורמות הדרגתי, שהוא תנאי להעברת סיוע מובטח; והשנייה שלילית – הרעת המצב הפנימי והגברת החיכוך הפוליטי עד כדי כאוס ו/או התפרצות של מלחמת אזרחים נוספת.



פינוי כוחות ארצות הברית מעיראק וממזרח סוריה – ממשל טראמפ הציג כהישג את הקפאת המצב בסוריה, קרי את חוסר היכולת של משטר אסד ותומכיו להשתלט על כל חבלי המדינה, את העמידה הכורדית האיתנה ושליטתם של הכורדים בצפון-מזרח סוריה ובמשאבי האנרגיה וגם את הנוכחות הטורקית בשטח סוריה, ככזו המקזזת את ההשפעה הרוסית והאיראנית במדינה. ואולם, ארצות הברית מחפשת את העיתוי המתאים לצמצם עוד את מעורבותה באזור. הסגת כוחותיה מעיראק ומסוריה תחולל מגמות חדשות, רובן שליליות לישראל, דוגמת העמקת האחידה האיראנית במרחב וביצור הגשר היבשתי מעיראק לסוריה. בד בבד, ייתכן שנסיגה אמריקאית תגביר את התחרות בין רוסיה לאיראן בעניין ההשתלטות על משאבי האנרגיה בדיר א-זור.

רוסיה-ארצות הברית: סוריה כזירה לשיתוף פעולה – סוריה היא זירת משבר בינלאומי שפועלים בה כוחות צבאיים של רוסיה וארצות הברית, אשר יצרו מנגנון אפקטיבי למניעת חיכוך ביניהם. סוריה היא הזירה היחידה למעשה שבה הנשיא ולדימיר פוטין והנשיא הנכנס ג'ו ביידן עשויים לקדם הסכמות מדיניות על בסיס אינטרסים משותפים – הקשורים בשאיפה לצמצם את ההשפעה האיראנית בסוריה – אשר לייצוב המצב במדינה זו על בסיס רפורמות שלטוניות ואזרחיות כלכליות. מוסקבה רומזת שתהיה מוכנה לעסקה עם וושינגטון, אם תיכלל בה הסכמה לגבי זכותו של אסד להתמודד בבחירות לנשיאות, תוך יישום רפורמות שישלבו את האופוזיציה במנגנוני השלטון ותמורות כלכליות לרוסיה בתהליך שיקום סוריה.

התפרקות המדינה הסורית – סוריה מפוצלת בפועל למספר אזורים, כך שמשטר אסד שולט על כ-60 אחוזים משטחי המדינה – עמוד השדרה מחלב לדמשק. אשר ליתר שטח המדינה: המורדים והג'האדיסטים, בחסות טורקית, שולטים במרחב אידליב; טורקיה, החותרת להשגת דומיננטיות בצפון המדינה ולמניעת ביסוס אוטונומיה כורדית, שולטת ברצועה בצפון סוריה לאורך הגבול המשותף בין המדינות; הכורדים מקיימים אוטונומיה בצפון-מזרח סוריה; ובדרום סוריה מובלעות בשליטת כוחות אסד, כוחות מקומיים בחסות



רוסית, מיליציות הנתונות להשפעה איראנית, מתנגדי משטר ודרוזים. מצב זה עשוי להתקבע לאורך זמן, כך שיתרחק מימוש של חזון סוריה המאוחדת בגבולותיה. גם המשך ההידרדרות הכלכלית והיעדר סיוע חיצוני עלולים להביא לקריסת המדינה הסורית.

חלופות למדיניות הישראלית

בפני ישראל ארבע חלופות אסטרטגיות:

- המשך המדיניות הנוכחית: התאמה והסתגלות לשינויים במצב — המשך המערכה הממושכת שמתחת לסף המלחמה (המב"ם) גלויה וסמויה, שתכליתה שיבוש וצמצום ההתעצמות הצבאית של איראן ושלוחיה בזירה הצפונית. בתוך כך — שימור חופש הפעולה הצבאי בזירה הצפונית והסתייעות ברוסיה לדחיקת ההתבססות הצבאית האיראנית, בעת הנוכחית בדגש על דרום סוריה, וניסיון להשפיע באמצעות מוסקבה על כל הסדר עתידי בסוריה. נוסף על כך, המשך התיאום ההדוק עם ארצות הברית.
- מדיניות פרואקטיבית לסילוק איראן וחזבאללה מסוריה, אשר אף תוכל להוביל להפלת אסד מכס הנשיאות — תוך ניצול חולשת הציר האיראני-שיעי והמשך עבודת מנגנון התיאום האסטרטגי עם רוסיה וארצות הברית. לשם כך נדרשת התערבות ישראלית בדרום סוריה לחיזוק גורמי שליטה מקומיים ולכינון קשרים עם אוכלוסיות מקומיות מתנגדות משטר בהענקת סיוע הומניטרי — מזון, דלק ושירותי בריאות — כדי ליצור איי השפעה ישראלית שיקרינו על מרחב דרום סוריה ויחסמו את הרחבת ההתבססות האיראנית שם.
- בחינת פוטנציאל של הערוץ המדיני — בעיקר כלפי לבנון, ובהמשך למשא ומתן על הגבול הימי — לגבש ולהציע תמורות מדיניות וכלכליות לכינון תהליך מדיני ולשם חיבור לבנון לציר המדינות הערביות הפרגמטיות והאחראיות.
- שינוי בתפיסת הפעלת הכוח — בלבנון: תקיפת יעדים בפרויקט דיוק הטילים, תוך נכונות להסתכנות בהסלמה מול חזבאללה וניצולה להחלשה צבאית ומדינית של הארגון — התפתחות שאפשר כי תקדם אופציות להעלאת לבנון על מסלול שיקומי, בתמיכה מערבית וערבית. בסוריה — הגברת התקיפות נגד יעדים איראניים, כולל יעדי משטר, לפני שאיראן תצבור ביטחון מחדש, בעקבות שינויי בגישה האמריקאית כלפיה לאחר כניסת ביידן לבית הלבן.